

تاریخ معماری ایران / خلاصه تاریخ و اصول معماری ایرانی

دکتر کورش فضائلی

عیلامی ها (3200 تا 639 ق.م)- اورارتویی ها (590 تا 860 ق.م) - پادشاهی جیرفت (3000 هزار تا قرن 5 ق.م)

سبک پارسی : مادها (550 تا 728 ق.م)، هخامنشیان تا قبل از حمله اسکندر به ایران (330 تا 550 ق.م)

سبک پارتی : سلوکیان (212 تا 312 ق.م) ، اشکانیان (250 قبل میلاد تا 224 بعد از میلاد) ، ساسانیان (224 تا 651 میلادی) 31 هجری

معماری ایران قبل از اسلام

سبک های معماری ایران از نگاه پیرنیا

سبک خراسانی (قرن اول تا چهارم ه . ق)
قرون اولیه اسلامی تا ابتدای خوارزمشاهیان ، صفاریان ، طاهریان ، سامانیان ، آل زیار ، غزنویان

سبک رازی (قرن چهارم تا هفتم ه . ق) : سلجوقیان و خوارزمشاهیان و ...

معماری ایران بعد از اسلام

سبک آذری (قرن هفتم تا یازدهم ه . ق) : شامل ایلخانی و تیموری و قرقویونلوها و ...

سبک اصفهانی (قرن یازدهم تا شروع قرن سیزدهم ه . ق) : صفویه ، افشاریان ، زندیه و قاجاریه

اصول معماری ایران: اصالت دادن به مکان و رواج یک سبک یا شیوه بر اساس نظر پیرنیا

معماری با اجزا و اندازه های متناسب بر پایه نیازهای انسانی را معماری مردم وار گویند. عوامل بسیاری چون پیمون و تناسبات، درون گرایی، تزئینات، مذهب، الگوگیری از طبیعت پیرامون در مردم وار نمودن بنا دخیل هستند

- اتاق سه دری: اتاقی برای استراحت و تناسبات فضایی به اندازه نیاز یک خانواده
- گلجام یا روزن بالای پنجره ها: استفاده از شیشه های رنگی در گلجام پنجره برای کم کردن شدت نور
- ارسی: پنجره های عمودی که روبه بالا باز می شود.
- دو پوسته ساختن دیوار و آسمانه (به منظور جلوگیری از ورود گرما)
- متناسب سازی افراز (بلندا) درگاه با قد انسان
- متناسب سازی ارتفاع تاقچه و رف به اندازه ای که در دسترس انسان در حالت نشسته باشد.

۱- مردمواری: رعایت تناسب میان اندام های ساختمانی با اندام های انسان و توجه به نیازهای او در کارهای ساختمانی

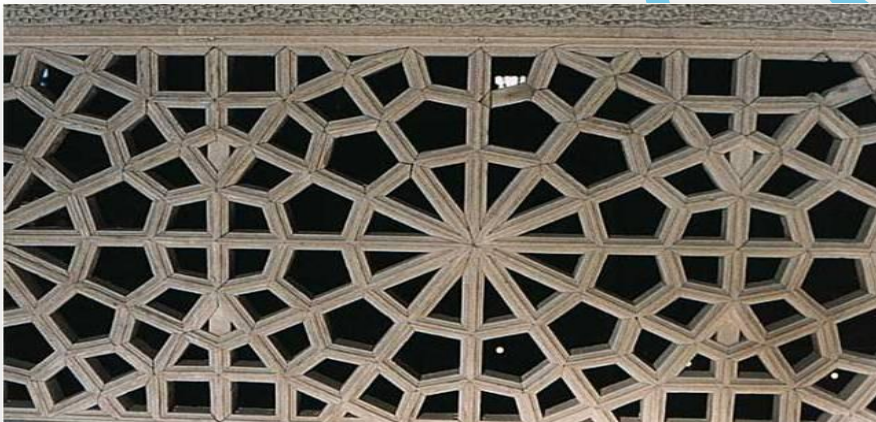
- همان جایی باشد که ساختمان ساخته می شود و تا آنجا که شدنی است از امکانات محلی بهره گیری شود. انتقال دهنده صورت محیط به معماری است
- معمار ایرانی کاری عبث و بیهوده انجام نمی دهد. تا این حد که اگر تزئیناتی هم انجام می داده جزئی از سازه بوده نه پوسته ای اضافه بر روی آن. این اصل مهم در معماری ایرانی هم پیش از اسلام رعایت شده و هم بعد از آن
- برای نمونه در ساخت تخت جمشید، بهترین سنگ را از یک معدن در نزدیکی دشت مرغاب به دست می آورند

۲- خودبسندگی: استفاده از مصالح بوم آور (ایدری)

۳- پرهیز از بیهودگی:
تلاش برای انجام ندادن
کار بیهوده در
ساختمان سازی و
جلوگیری از اسراف

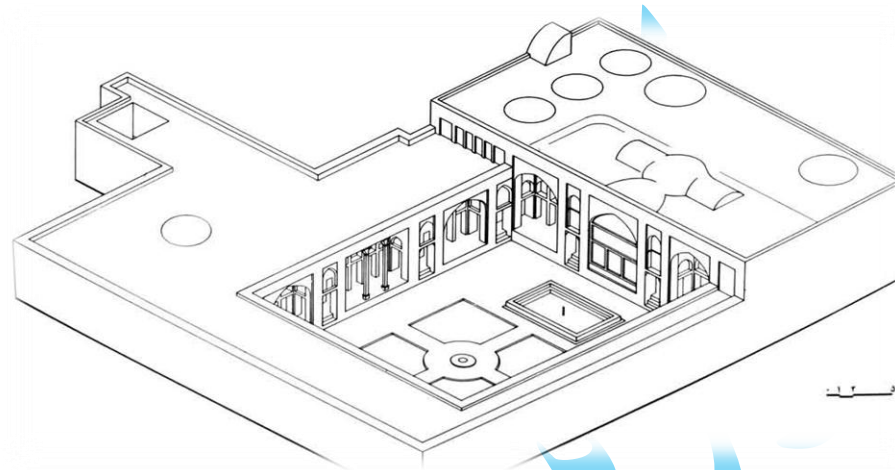
توجه همزمان به زیبایی و عملکرد بنا

- هنرهای وابسته به معماری (آمود و اندود) برخلاف سایر کشورها، صرفاً جنبه تزئینی نداشته، بلکه جنبه سازهای، کاربردی و بنیادی داشته است.
- کار بندی: علاوه بر مسئله تزئین کوتاه کردن ارتفاع در زیر گنبد، پینامی (عایقی) در برابر سرما و گرما.

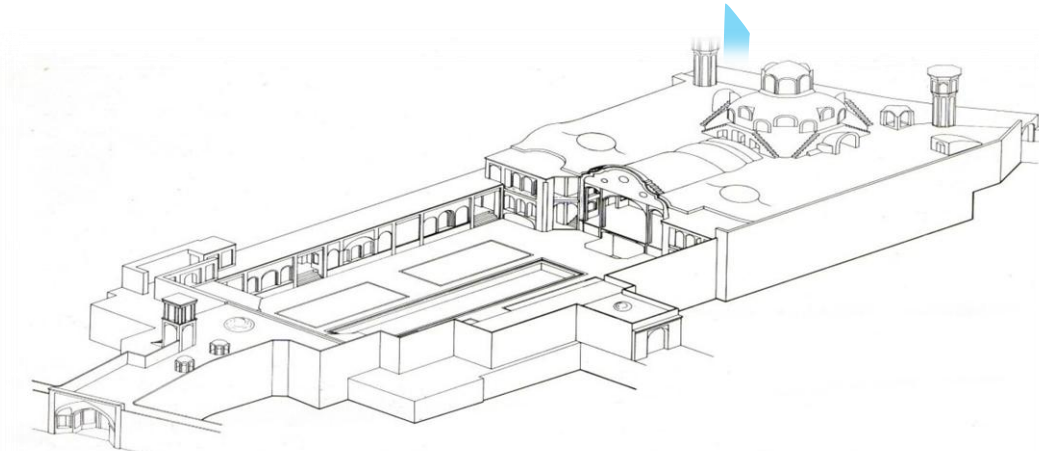
4- نیارش: دانش
ایستایی، فن ساختمان
و ساخت مایه
(مصالح) شناسی و
پیمون

- نیارش در واقع دانش ایستایی، فن ساختمان و مصالح شناسی ست. فنی که می تواند معمار تازه کار را همتای استاد کار خود کند. یکی از مفاهیمی که در نیارش قابل تامل و تعمق است مفهوم پیمون می باشد
- پیمون وسیله ایست برای سهولت کار و جهت دادن به تمامی اندازه های نیارش. مفهومی که امروزه به عنوان مدول در تمامی محافل از آن سخن می گویند و همه بدنبال طراحی مدولار می گردند، معمار ایرانی در گذشته ای دور با نام پیمون از آن بهره می جسته است

گودال
باغچه

- علاوه بر تأمین خاک مورد نیاز خشت‌های استفاده شده در بنا، امکان دسترسی به آب قنات را هم فراهم می‌کرده‌است
- در حاشیه‌ی این حیاط اغلب رواق و گاه چند اتاق به شکلی نیمه باز ساخته می‌شده و کاشت درخت انار، پسته و انجیر در این گودال باغچه‌ها مرسوم بوده است
- بالا رفتن ایستایی و تقویت بنا
- استفاده از خاک اطراف گود برای ایجاد پشت بند و تقویت بنا در برابر رانش
- دسترسی به منابع آب‌های زیر زمینی
- سایه بودن جداره‌های داخلی بنا و خنکی در فضای داخلی حیاط

درون گرایی

- ارزش نهادن و حرمت زندگی شخصی
- یکی از باورهای مردم ایران زندگی شخصی و حرمت آن بوده که این امر به گوناگونی معماری ایران را درونگرا ساختهاست.
- معماران حتی در ساختمان های برونگرا مانند کوشک نیز درونگرایی را پاس می داشتند.
- معماران ایرانی با ساماندهی اندامهای ساختمان در گرداگرد یکیا چند میان سرا، ساختمان را از جهان بیرون جدا می کردند ولی به کمک میانسرا اجزاء مختلف بنا را متصل می کردند.
- خانه های درون گرا در اقلیم گرم و خشک همچون بهشتی در دل کویر هستند این جمله استاد پیرنیا نشاندهنده این است که درونگرایی تا حدودی دلیل اقلیمی نیز داشته است و راه کاری مناسب برای خشکی هوا، بادهای ازاردهنده، شن های روان و افتاب تند هم بوده است.

نشانه های معماری ایران از نگاه دکتر متدین و دکتر معماریان

میان سرا و هشتی

چهار دروازه

چهارسو (سوق)

صفه

تالار ستوندار

چهار طاقی گنبددار

چهار ایوان

ایوان

ایوان فضای رایجی در معماری ایرانی است که دارای غنای مفهومی و عملکردی بوده و وجود آن در کنار فضای باز و بسته ساختاری مطلوب ایجاد می کند و از سه طرف باز و یک طرف بسته است. از دوره اشکانی

ایوان یکی از فضاهای مهم و شاخص معماری ایرانی است که سابقه حضور آن به محوطه تاریخی حسنلومی رسد.

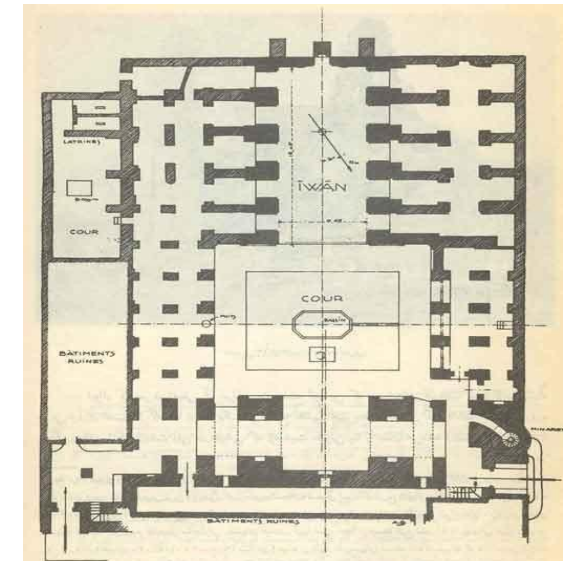
ایوانها نشان می دهند آنها را می توان به سه گروه تقسیم کرد. ایوانها در صورت های متنوعی چون ایوان ستوندار، ایوان طاقدار و ایوان با تلفیق طارما ظاهر شده اند

ایوانها علاوه بر ایفای نقش ارتباطی با سایر فضاها، سبب به وجود آمدن طرح های یک یا چند محوری در بناها شده اند. چنان که به صورت یک واحد منفرد، زوجی، سه گانه یا چهارگانه به نمایش درآمده اند

سقف ایوان قوسی است و بار سقف توسط عناصر سه گانه به زمین منتقل می شود. ایوان جزء فضایی است که اولین بار در کاخ های پارتی پدیدار شد.

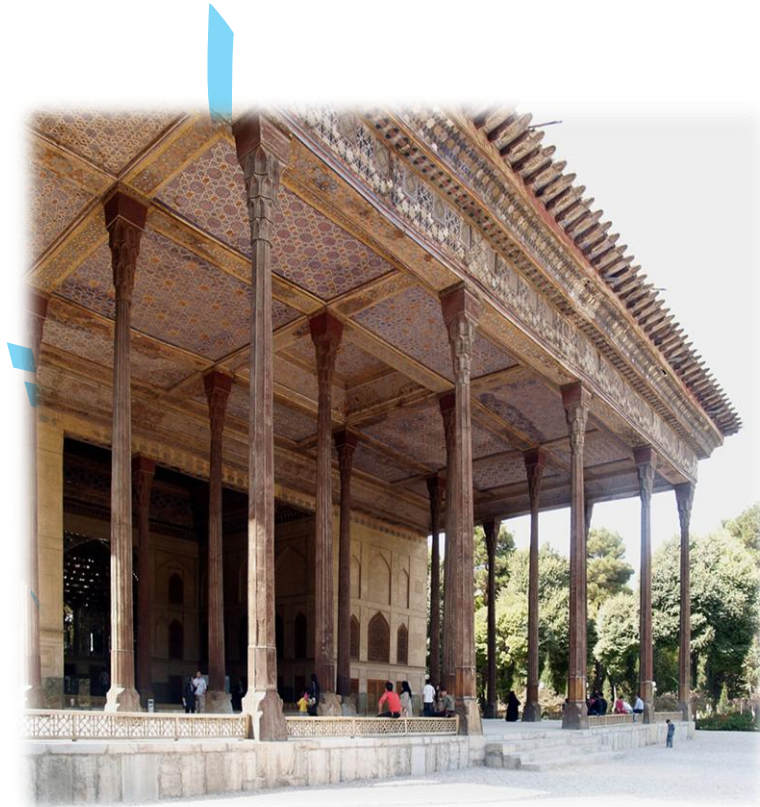
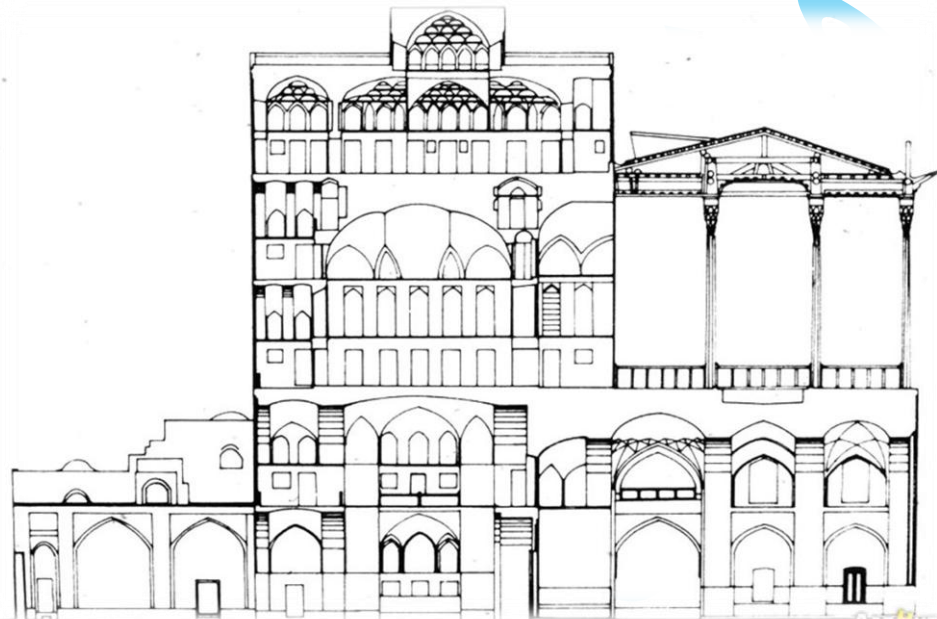
- ایوانهای منفرد، که تنها و بدون ترکیب با سایر قسمتها است مانند مسجد جامع نیریز
- سلسله مراتبی: این نوع ایوان رابطهای است بین فضای باز و بسته، فضای نیمه باز ایوان، مخاطب را از فضای باز به بسته راهنمایی میکند. سلسله مراتب میتواند مراتب مختلفی داشته باشد بهترین کیفیت در این گونه از ایوانها در ایوانهای منتهی به گنبدخانه قابل ملاحظه است.

ایوان

تالار ستون دار

- تالار ستون دار به معنای عام آن در ایران برای اولین در بنای های سوخته ی حسنلو است
- تالاری است بسته با تعداد زیادی ستون که از یک یا دو طرف باز باشد
- این تالارها برای تجمع بوده است و دارای تیر تخت است
- تالارستوندار تنها جزء فضای ایرانی است که جهت در آن مهم نیست. بقیه بناها تمایل به جهت و تمرکز دارند.
- جهت برتری ندارد، پرسپکتیو از هر جهت یکسان است، در نتیجه هر کجا شاه باشد مهم است.
- درتالارهای ستوندار دهانه فرد توسط ستونهای زوج ایجاد میشود. و غالبا مربع هستند
- تعداد ستونها در ورودی زوج بوده تا ورودی فرد ایجاد کنند. یعنی نوع اولیه و ابتدایی این فضا در دوره ارارتوها بوده است.
- این فضا در زمان هخامنشیان قابل ملاحظه است.
- تالار ستوندار در تپه نوشیجان ملایر از معماری مادها.
- برای سلسله مراتب دادن به تالار ستوندار، از ایده اورارتویی-یونانی استفاده کردند. برای این منظور یک ردیف ستون دور تالار قراردادند که رواق نیمه بازی ایجاد میکرد، به این فضاها ستون آوند میگویند.
- ستون آوندی که به صورت U طرف باز باشد. ستاوند نام دارد؛ ستاوندی همان ایوان ستوندار است.
- به طور کلی ستون آوند رواق نیمه بازی است که از 2 یا 3 طرف باز باشد. اما اگر از یک طرف باز باشد، ستاوند است.

چهل ستون

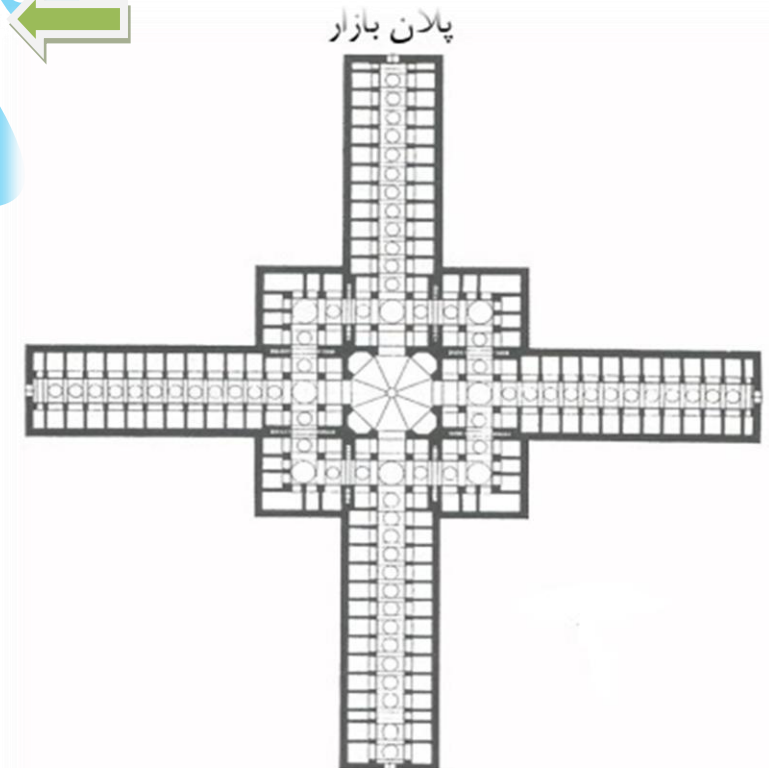
عالی قاپو

- سکوی بدون سقفی که سطح آن بالاتر از سطح حیاط است و معمولا در جلوی فضاهای بسته قرار می‌گیرد. فضایی U شکل است که رو به داخل و فضایی بسته باز می‌شود.
- چهار صفه به تعبیری پلانی است متشکل از ۹ قسمت، که ۴ صفه آن رو به هسته مرکزی قرار گرفته اند و در گوشه های پلان ۴ بخش فرعی را به وجود می آورند .
- به طور کلی می توان ۹ قسمتی ها را به دو دسته کلی درونگرا و برونگرا تقسیم کرد. از نمونه های شاخص برونگرای آن می توان به کوشک هشت بهشت اصفهان اشاره کرد.
- درونگرایی ذاتی پلان ۴ صفه می تواند پاسخ مناسبی برای تامین محرمیت خانه و همچنین مقابله با ناملایمات اقلیم گرم و خشک کویر باشد، لذا در شهر هایی مانند زواره و یزد شاهد استفاده از ۴ صفه با کاربری مسکونی هستیم
- در خانه های چهار صفه خانه از سه طرف در بافت است و از یک طرف به سمت حیاط باز می شود. اتاق های رو به حیاط نور دارند و اتاق های انتهایی نور ندارند که به عنوان انباری مورد استفاده قرار می گیرند.
- صفه اصلی در خانه های چهار صفه روبروی ورودی است که عرب ها به آن ضیافت می گفتند. صفه تخت جمشید و معبد آناهیتا در کنگاور نیز وجود دارد
- مزایای استفاده از صفه:
- جلوگیری از آسیب عوامل طبیعی مانند سیل و ... - ایجاد دید و منظر به اطراف (ساختمان به پایین را زیاد میکند و اشراف میدهد) ایجاد فضا میکند.

چهار سو (سوق)

- واژه سوق یا چار سوق برگرفته از کلمه چهارسو در اصل محل تقاطع دو راسته اصلی و مهم بازار بود. در برخی موارد سوق را در محل برخورد دو راسته طراحی شده بازار قرار می‌دادند و به شکل فضایی به صورت چهارسو می‌ساختند.
- به مسیرهای اصلی بازار که دکانها در دو طرف آن شکل می‌گیرد راسته می‌گویند.
- چهارسو همان تقاطع دو راسته در بازار است (محل تقاطع دو راسته در بازار)
- برای باشکوه نشان دادن چهارسو گوشه‌های آن را پخ می‌کنند و گنبدی بزرگ روی آن می‌زدند. به مغازه‌های چهارسو تخت دارو غمیگفتند. معماری این بخش متمایز از سایر بخش‌های راسته و دارای ظرفیت و تزئینات بیشتری است.

چهار دروازه

- شهرهای پارتی به صورت دایره ای بود که روی دو محور عمود بر هم آن دروازه های شهر قرار در وسط شهر قصر شاهی و اطراف آن محل رعایا بود. هسته اصلی شهر شارسران و بخش مردمی شهر است.
- شهرهای ساسانی به صورت مستطیل بودند که چهار دروازه شهر را به چهار قسمت تقسیم می کرده است. رومیها نیز بعد از ایرانیان از این ساختار استفاده می کردند.

چهار ایوانی

- این نوع مساجد که در دوره سلجوقی در ایران به شیوه رازی متداول شد کامل ترین نوع مساجد ایرانی هستند چهار ضلع حیاط ایوانی دارد. مسجد جامع زواره، مسجد جامع ورامین، مسجد امام اصفهان، مسجد گوهرشاد مشهد و مسجد امام تهران
- دربناهای چهار ایوانی عرض ایوان کم تر از حیاط است و چهار ایوان بر روی محورها اصلی قرار دارند.

چهار طاقی گنبددار

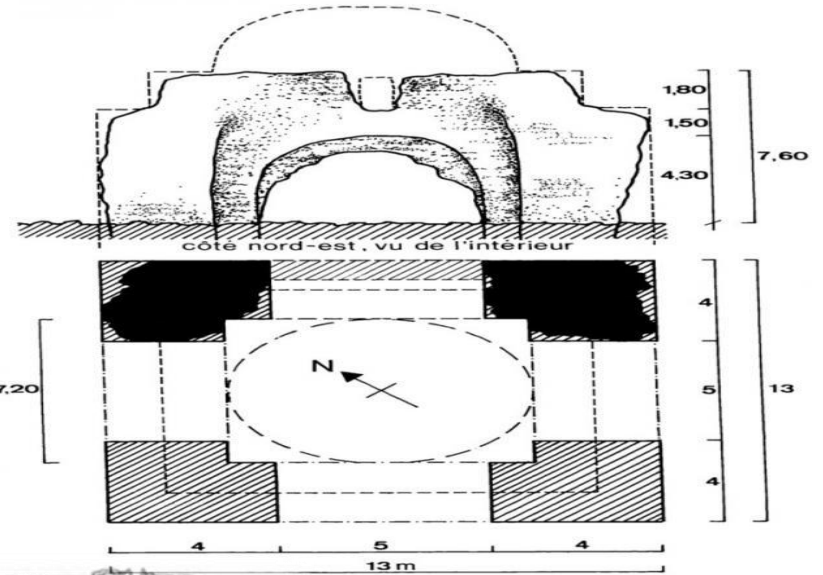
- فضایی با قاعده مدور و متشکل از چهار ستون و چهار قوس بر روی آن ها که طاقی مدور آن را می پوشاند.
- چهار طاقی وقتی مفهوم می یابد که گنبد داشته باشد.
- مسجد این نوع یک طرح آتشکده ای و تکامل یافته عبادت گاه های ساسانی است که در اصل زمان اشکانیان معمول شد. در ابتدا از چهار طرف باز بوده که به مرور زمان سه جبهه آن بسته شده و تنها فضای رو به محراب آن گشوده باقی ماند که آن هم در ادامه تبدیل به یک ایوان در جلو گنبد خانه شد
- چهار طاقی دو نوع متصل و منفرد دارد (معماری منفرد کیفیتی مونومان دارد، مانند مسجد جامع نیریز و برج آزادی)

سده ۹: دوره عباسی سده ۱۰: دوره آل بویه سده ۱۱: دوره اول سلجوقی سده ۱۲: دوره دوم سلجوقی

سده ۱۴: دوره مغول سده ۱۴: دوره آل مظفر سده ۱۵: دوره تیموری سده ۱۶ و ۱۷: دوره صفوی

مهم‌ترین دوره‌های گسترش و تحول مسجد جامع اصفهان از سده ۹ تا ۱۷ میلادی

اسلامی

میان سرا و هشتی

- هشتی پیوند دهنده محیط بیرون با فضای داخل بنا است
 - در بیشتر مواقع شکل آن هشت ضلعی است اما این به مفهوم عدد ۸ نیست و هشتی هایی به شکل مربع و دیگر شکل ها نیز داریم. این فضا و راهرو های پیچ در پیچ منتهی به حیاطهای اندرونی و بیرونی مانع دید افراد غریبه به داخل حریم مقدس خانواده می شده است.
- بطور کلی مهم ترین کاربرد هشتی، تقسیم مسیر ورودی به دو یا چند جهت و محفوظ نگه داشتن قسمتی از حریم خانه است. البته هشتی بعنوان فضای انتظار نیز مورد استفاده قرار می گرفته است

هشت گوش کامل ، هشت و نیم هشت ، نگینی، کشکولی

سقف هشتی و دیواره ها با تزیینات هندسی شمشه با اندود های کاهگل و سیم گل و همچنین گچ بری های زیبا مزین می شدند و کف آن نیز تقسیم بندی هندسی بوسیله اجر های ختایی و مربع شکل و یا قلوه سنگ با ملات های سنتی پوشیده می شده است.

شکل میانسرا عموماً مربع و مستطیل بود، ولی گاهی از نقشه های چند ضلعی و مدور هم استفاده می شد. میانسرا راه دسترسی به شبستان و بناهای وابسته مانند راه پله ها و اتاقها را مشخص می کرد و دارای ایوانی در یک یا دو یا چهار طرف بود

